

Петрова, Велислава. 2023. *Отпадъкът като ресурс и въображение. Антропологични перспективи*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Атанаска Станчева

Темата за отпадъците заема централно място в разбирането на антропоцена и човешкото въздействие върху околната среда. И наистина първата асоциация, когато говорим или мислим за отпадъка, е свързана по-скоро с неговото екологично измерение, отношението *природа–култура* и замърсяването на околната среда. През 2015 г. Американската антропологическа асоциация излиза с изявление¹, в което разглежда настоящия период като „антропоцен“ и посочва, че счита измененията в климата не като природен, а като човешки проблем. Тя счита човешките действия и култури за най-важните причинители на драматичните екологични промени. В никоя друга епоха човечеството не е произвеждало толкова много отпадък заради нарастващите консуматорски практики и в този смисъл изследването на Велислава Петрова има съществено значение. То показва, че темата е комплексна и многопластова и разглежда отпадъка не само като екологичен, но преди всичко като културен и социален феномен.

Книгата е първото цялостно изследване на културните нагласи и политики, свързани с отпадъка в съвременна България. В увода авторката определя отпадъците и боклука като социална конвенция и като индивидуална категория едновременно. Тя цели да анализира трансформацията вътре в самата култура, която води до промяна в дефинициите и отношението към отпадъците. Към това се включва и мисленето за боклука не само от гледна точка на неговата материалност и на въображението, което създава, но и като ресурс, ключов за разбирането на икономическата трансформация.

В следващата глава Велислава Петрова очертава теоретичната рамка, предmeta и обекта на изследване и изследователския си подход. Тя разграничава боклука като „близко до опита понятие“ от отпадъка като „далечно до опита понятие“. Петрова посочва, че за да разберем истински процесите и сложността на проблематиката, не трябва да оставаме с негативната конотация в мисленето

¹ Вж. AAA Statement on Humanity and Climate Change (2015).

за боклука като нещо неприятно и ненужно. Тя иска да покаже, че разглеждането на отпадъка като материалност и като стока позволява да мислим по-ясно начините за третирането му и да разбираме по-дълбоко социалните отношения и структури в съвременния свят. Авторката очертава основния изследователски проблем – как промяната в материалността на боклука и отпадъците влияе на отпадъка като икономическа категория. Тя подчертава, че пазарът е културно обусловен феномен и обратното – че икономическите феномени са културно обусловени. Велислава Петрова следва разбирането на Жужа Гиле за отпадъка като икономическа категория, която може да бъде използвана за дефиниране на социалните и обществени структури (Gille 2007). Гиле посочва, че начинът, по който се мислят отпадъците като материалност, служи за увеличителен стъкло, през което разбираме обществата. Те могат да бъдат дефинирани позитивно като ресурс и негативно като вредни. Петрова посочва, че в България отношението към отпадъците е белег на различна икономическа организация – едната базираща се на дефицит, другата – на консумация.

В следващата глава авторката реконструира културната история на отпадъците чрез понятията за „социална държава“ и „държава на околната среда“ като специфични иновации на държавите в следвоенна Европа, възникнали в стремежа им да управляват рисковете, но и като политически феномени в различен международен и икономически контекст. Главата представлява общ увод в темата за управление на отпадъците, за да се впише изследването в контекста на съвременната история на XX и XXI век и прави преглед на ситуацията в България в количествени данни.

В следващите три глави Велислава Петрова представя културния контекст и изследователските резултати. В първата от тях („Отпадъчното наследство на социализма: материална култура, мрежи, икономика“) е разгледана културната история на отпадъците в България през темата за вторичните суровини и битовата смет през социализма в съпоставка с годините на прехода, белязани от консумеризъм и приватизация на индустрията. В заключение авторката обобщава, че отношението към отпадъците в България е амалгамирано наследство от социализма и годините на прехода. Тя посочва двете основни движещи сили, които определят това наследство – централно планираната икономика на дефицита на социалистическата държава и трансформацията в материалната култура. След разпадането на социализма гражданите престават масово да участват в оползотворяването на отпадъците като ресурс, а търговията, повторната употреба и рециклирането стават основно бизнес между фирми с посредничеството на държавата. Обърнато е внимание и на прехвърлянето на рециклирането към социално уязвими групи.

Втората глава („Отпадъкът като материалност и въображение“), както става ясно от заглавието, ни насочва към материалността и въображението около отпадъците конкретно в София, като се концентрира основно около начина, по който те са оформени от културната история. Изследването стъпва върху два конкретни казуса: фаза 2 и фаза 3 на интегрирания проект за управление

на отпадъци на София, известни още като „заход за боклук“ и „инсинератора“, и анализира напреженията около тях, породени от целената промяна в режима на управление. В началото авторката посочва, че отпадъкът предизвиква установените социални конструкции и граници, с които сме свикнали, и това може да бъде обяснено със самите материални характеристики на отпадъците и с начина, по който те влияят на въображението. Боклукът се оказва лиминална, маргинална и преходна материалност. Тази материалност играе централна роля във въображението и предефинира начина, по който третираме и управляваме нечистотиите и отпадъците, и след това влияе и на самата себе си. Авторката прокарва разграничение между понятията „боклук“ и „отпадък“, като подчертава че трябва да мислим за отпадъците не само като крайни, негативни категории, като материалности, но и като възможни ресурси. Велислава Петрова анализира как се развива въображението и какви са измеренията на материалната култура в конкретните казуси по управлението на отпадъците в София и как те оформят позициите по темата. В заключение авторката посочва, че дебатът „за“ и „против“ изгарянето измества темата за това какво се прави с отпадъците по принцип и в тяхната цялост. Според нея усилията трябва да са повече в посока намаляване на генерирането на отпадъци и повече рециклиране, повторна употреба. Същинският проблем е, че усилията за това какво да правим с отпадъците като цяло трябва да бъдат насочени не на индивидуално ниво, а на макрониво и ниво производство. Конкретно по отношение на фази 2 и 3 на Проекта за интегрирано управление на отпадъците авторката заключава, че има разминаване между подкрепата и противопоставянето. Изграждането на завода за боклук се мисли като нещо положително, създаващо работни места и представляващо някакво решение на проблемите, свързани с отпадъците в София, докато липсата на подкрепа за изграждането на инсинератора е много по-видима. Тя се дължи, от една страна, на силните страхове, свързани с въздействията върху здравето, а от друга, на замесените бизнес интереси.

В последната глава Велислава Петрова разглежда отпадъците като ресурс и как материалността влиза във взаимодействие с икономическите им измерения. Тя анализира три перспективи, през които преминава обща тема – отпадъкът като съревнование: как се поставя на международната карта и как засилва местните усещания за център и периферия. Първата перспектива е как чрез такса смет отпадъците функционират като икономически феномен на ниво общинска и държавна администрация. Втората е темата за RDF² горивото като стока и свързаните с него финансови и материални потоци, и спецификата на сметоизвозването и как това влияе на пазара. Третата перспектива разглежда разделното събиране и рециклирането и връзката помежду им през материалното съдържание на сивите контейнери. В обобщението на главата авторката отново подчертава, че общественото внимание е насочено към много малък процент

² RDF (Refuse Derived Fuel) е гориво, произведено от отпадъци.

отпадъци, докато останалите икономически дейности, които генерират отпадъци, остават извън полезрението.

В заключението Велислава Петрова отбелязва тенденцията към индивидуализация на политиките въобще и на политиките за околна среда в частност в контекста на атомизация на социалните отношения и неолиберализацията на икономиката. В България тази промяна по отношение на отпадъците съвпада с разпадането на социалистическата икономика и организацията на социалната държава. Тя обобщава, че отпадъците се оказват сложен и трудно обозрим феномен в границите на капитализма. В годините на политическите промени липсва ясна рамка, която да задава общото поведение на публичните власти по отношение на отпадъците, и така чрез флуидизирането на отговорността се променя и материалността на самите отпадъци. В резултат водеща става незаинтересоваността към начините за третиране на отпадъците и те се превръщат от ценно богатство в бreme, от което обществото трябва да бъде „спасено“. Велислава Петрова още веднъж отбелязва, че дебатите не се случват по същество – как да се справяме с отпадъците, а са насочени повече към позициите „за“ и „против“ конкретни решения или съоръжения. Аргументите на тези дебати преминават през индивидуалното и темата за токсичността, а не през колективните проблеми и решения. Това води до превръщането на самия отпадък, както и на политиките за околната среда, в индивидуална категория. Отпадъците са поле, разкъсвано от множество (частни) икономически интереси, а също и пропити от напрежение, изградено по оста *глобално–локално* по отношение на конструирането им като материалност и ресурс.

Всички тези обобщения водят до големия въпрос за цялостната картина за отпадъците като белег на човешкия отпечатък върху околната среда. Тук стигаме и до климатичните промени, които са най-сериозното предизвикателство в съвременността и които са по-малко видими от количествата отпадъци, които произвеждаме. Петрова изразява скептицизъм по отношение на споделеното от някои изследователи, че е възможно да живеем в свят, в който капитализмът е „зелен“. Според нея единственият начин, при който едновременно бихме имали намаляване на генерираните отпадъци и противодействие на климатичните промени, е чрез драстично намаляване на стандарта на живот и депопулация – решения, изискващи сериозна политическа воля. Авторката споделя и по-мрачната перспектива, че е прекалено късно за промени. Все пак тя предлага реални и прости решения, които биха могли да доведат до тези възможни промени. Това са връщане на доверието в публичните политики и промяна на финансовите механизми около отпадъците. Те не биха били възможни без работа на ниво култура и социални отношения.

Литература:

Gille, Z. 2007. *From the Cult of Waste to the Trash Heap of History. The Politics of Waste in Socialist and Postsocialist Hungary*. Bloomington: Indiana University Press.

гл. ас. д-р Атанаска Станчева
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките
Секция „Етнология на социализма и постсоциализма“
София 1000, ул. „Московска“ 6А
e-mail: atanaska.stancheva@iefem.bas.bg